

ERNST CASSIRER — UMJETNOST KAO SIMBOLIČKI OBLIK

VANDA BOŽIČEVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK 18:7.0
Izvorni znanstveni rad

»Filozofija simboličkih formi« novokantovca Ernsta Cassirera pretpostavka je suvremenog razmišljanja o problemima znakovnih i simboličkih sustava, te odatle i aktualnih određenja umjetnosti semantičkog, semiotičkog i informacijskog pravca u estetici.

Do problema simbola Cassirer dolazi pošavši od novokantovske zaokupljenosti problemom spoznaje. Način na koji čovjek spoznaje stvarnost, način na koji stvarnost za čovjeka postaje je simbolička transformacija. Nastankom simbola kaos impresija pretvara se u sferu značenja. Simbolička transformacija znači transcendiranje stvarnosti kao gotove, dane, uspostavljanje čovjekova svijeta. Univerzum simboličkih oblika, univerzum kulture jedina je mogućnost čovjekove samorealizacije. Kritika uma tako za Cassirera postaje kritika kulture, a tradicionalno određenje čovjeka kao *animal rationale* on mijenja u *animal symbolicum*. Upotreba simbola specifična je diferencija čovjeka. Dok životinja reagira na znakove kao neodvojive dijelove specifične situacije, čovjek upotrebljava simbole kao univerzalno primjenjive. Neposrednost prirodnog postojanja zamijenjena je kvalitativno različitim, simbolima posredovanim svijetom.

Povijest kulture za Cassirera je povijest sve složenijeg posredovanja. Nerazlučeno jedinstvo mitske svijesti rastvara se diferencijacijom i analitičnošću znanstvene svijesti. Doživljaj neposredne »složenosti života« zamjenjuje razumijevanje posredovano različitim sustavima simbola. Simbolički oblici, koje mitsko mišljenje smatra samom stvarnošću, postaju svjesni sebe kao slobodne duhovne aktivnosti.

Umjetnost ima specifičan položaj između mitskog i znanstvenog nazora na svijet. Ona se razlikuje od čiste neposrednosti mita i čiste posrednosti diskurzivnog mišljenja. U umjetničkom djelu realizirana je neposrednost mitskog doživljaja, njegov intenzitet, njegova fasciniranost pojedinačnim, ali na jedan posredan način. Umjetnost ne reducira stvarnost kao znanost, ona nam, kao i mit, predočuje bogatstvo i raznolikost konkretnih oblika, ali, za razliku od mita, ona je svjesna sebe kao privida.

Umjetnost je specifična vrsta simboličkog oblikovanja sa svojom specifičnom unutarnjom strukturom i oblikovnim principima. Ona nije ni čista impresija, ni čista ekspresija, već objektivirana spoznaja oblika. Objektivacija se ne zbiva samo u materijalnom mediju, već u oblicima, u strukturi djela. Osnovni moment umjetnosti je moment forme. Predmet umjetnosti su osnovni strukturalni elementi našeg iskustva. Umjetnik je otkrivač oblika stvarnosti, sudionik u konstrukciji ljudskog svijeta.

Nastavljač filozofije klasičnog njemačkog idealizma Ernst Cassirer (1874—1945), pripadnik marburške novokantovske škole, ostvario je mogućnost suvremenog filozofiranja koje istodobno nastavlja na tradiciju i otvara sasvim novi krug problema, nove mogućnosti interpretacije. Vežanost uz kantovsku tradiciju u njegovu slučaju nije značila zatvaranje u krug već postojećih pitanja i odgovora, već osiguranje filozofskog temelja za nova pitanja. Njegova *Filozofija simboličkih formi* pojavila se dvadesetih godina, u vrijeme kad su pitanja semantike izbila u prvi plan filozofskih interesa. No aktualnost problematike nije rezultirala i kratkim

dosegom njegovih odgovora. Dapače, Cassirerovo djelo postalo je pretpostavkom svih kasnijih razmišljanja o problemima znakovnih i simboličkih sustava koji tvore ljudsku realnost.

Ova pitanja vrlo su aktualna i u estetici. Shvaćanje umjetnosti kao sustava znakova i simbola karakterizira semantičku, semiotičku i informacijsku estetiku. Cassirerovo određenje umjetnosti kao simboličkog oblika prethodi ovim pravcima, a svojom ih filozofskom osmišljenošću nadilazi. Željeli bismo stoga podsjetiti na to određenje. Pokazat ćemo koji značaj imaju za Cassirera simbolički oblici uopće, a koji umjetnost kao specifičan oblik različit i od mita i od znanosti.

Do problema simbola Cassirer dolazi pošavši od navokantovske zaokupljenosti problemom spoznaje. Osnovni filozofski problem — pitanje o bitku, za njega je pitanje o predmetnosti predmeta, odnosno temeljno pitanje kritičke filozofije o mogućnosti spoznaje. Shvatiti bitak kao problem znači ispitati značenje našeg pojma o bitku. Ostavši u sferi nespoznatljivog, stvar o sebi ustupa mjesto našem poimanju stvarnosti, aktivnosti čovjekovog duha u kojoj se stvarnost konstituira. »Misao nije više paralelna bitku, puka refleksija 'o' bitku, već po svojoj vlastitoj unutarnjoj formi ona sada određuje unutarnju formu bitka.¹

Polaznje od Kantovog kopernikanskog obrata pretpostavlja odbacivanje i empirističkog i racionalističkog polazišta. Spoznaja nije odraz objektivno postojećeg svijeta, već stvaralačko preoblikovanje koje iskustvu udara pečat subjektivnog viđenja. Stvarnost je za nas spoznatljiva samo ukoliko je oblikovana duhom, duh je za nas spoznatljiv samo ukoliko je objektiviran u stvarnosti. Spoznaja se ne sastoji od čistih impresija, odražavanja objekta, niti pak od čistih ekspresija duha. Kao što je »za duh vidljivo samo ono što mu se ukazuje u izvjesnoj uobličivosti«,² tako je i duh vidljiv samo ukoliko se objektivno manifestira, očituje u osjetilnosti. Spontanom kreativnošću duha »kaos osjetilnih impresija« pretvara se u ljudski univerzum. Bitno ljudski svijet nastaje interakcijom subjekta i objekta.

Nužnost objektiviranja duha u osjetilnosti Cassirer doduše nije shvatio poput Marxa kao predmetnu djelatnost, već poput Hegela kao duhovno stvaralaštvo. No on je zato znatno proširio pojam duhovnog stvaralaštva i time nadišao klasičnu idealističku poziciju. Forma u kojoj se duh objektivira ne mora nužno biti forma racionalne, diskurzivne spoznaje. Pogreška racionalista, smatra Cassirer, bila je u tome što su totalitet duha sveli na misao. Sve forme duha Hegel je prevladao i ukinuo u apsolutnom znanju. Čovjekov univerzum, međutim, širi je od carstva pojmovne spoznaje, on obuhvaća cjelokupnu kulturnu djelatnost čovjeka — jezik, znanost, umjetnost, mit i religiju. Kopernikansku revoluciju treba primijeniti ne samo na logički sud, već i na svaki princip pomoću kojega ljudski duh daje formu stvarnosti. »Tako kritika uma postaje kritika kulture.«³ Ne samo spoznaja, već i drugi oblici kulturne djelatnosti čovjeka izvorne su stvaralačke sile duha koje formiraju naše iskustvo stvarnosti. To nisu pasivni odrazi gotove stvarnosti, već način na koji stvarnost nastaje. Oblici kulturne djelatnosti čovjeka su organi stvarnosti. Oni čine vidljivom i stvarnost i duh koji je u njoj očitovan. To su

¹ *The Philosophy of Symbolic Forms*, Yale University Press, 1973, str. 74. (PhSF)

² *Jezik i mit*, Novi Sad, Tribina mladih, 1972, str. 9. (JM)

³ PhSF, str. 79.

autentične funkcije ljudskog duha od kojih svaka ima svoju vlastitu unutarnju formu, svoje zakone viđenja i formuliranja iskustva. Spoznaja je samo jedan »modus objektivacije«, samo jedna od ravnopravnih i autonomnih sfera. Kao što Croce nasuprot Hegelu želi pokazati nezavisnost i specifičnu vrijednost intuitivne spoznaje, nemogućnost njenog podređivanja pojmovnoj spoznaji i njenim zakonima, tako i Cassirer želi osujetiti svaki pokušaj nadređivanja jedne sfere drugoj. Oblici kulturne aktivnosti toliko su specifični da jedan drugog isključuju, a kako svaki od njih pretendira na to da bude glavni tumač realnosti, često dolaze u sukob. Suprotstavljanje znanstvenog viđenja svijeta mitskom, religijskom i umjetničkom, razmimoilaženje mita i religije, religije i umjetnosti, konflikti kultura, pokazuju s koliko žara pristalice svake sfere brane svoje polazište uvjereni u objektivno važenje svog pristupa

Zadatak je filozofije, smatra Cassirer, da istupi iz ovih borbi i pokuša sagledati totalitet kulturnih oblika u njihovu nerazdvojnu jedinstvu. Ono što ove oblike povezuje nije neka jedinstvena struktura, ni zajednički zakoni djelovanja, već jedinstvo funkcije koju vrše, ne neka dana jedinstvena bit, već zajednički projekt — stvaranje čovjekova svijeta. Sve su ove aktivnosti upravljene jedinstvenom »cilju transformiranja svijeta pukih impresija u kojem se duh isprva čini zarobljen u svijet koji je čista ekspresija ljudskog duha«. ⁴

Filozofija kulture treba zamijeniti kako tradicionalnu gnoseologiju — pokazavši da je kulturna aktivnost jedini način spoznavanja stvarnosti, tako i tradicionalnu ontologiju — pokazavši da »bitak« može biti shvaćen samo kao djelatnost čovjekova duha. Kritika kulture koja je zamijenila kritiku uma mora dosljedno tome dati odgovor na Kantovo pitanje — što je čovjek? i tako utvrditi temelj filozofske antropologije. »Definicija čovjekove prirode ili 'biti' ako uopće postoji može biti shvaćena samo kao funkcionalna, a ne supstancijalna«. ⁵ Bitak čovjeka leži u njegovu djelu, a njegovo djelo za Cassirera je univerzum kulture.

Filozofija kulture prepoznaje kulturu kao samorealizaciju biti čovjeka. Ona otkriva njeno funkcionalno jedinstvo. No osim jedinstva funkcije kulturni je univerzum povezan jedinstvenim medijem realizacije. Taj medij je stvaranje i upotreba simbola. Djelatnost kulture bitno je simbolička aktivnost. Stvaranje simbola i simboličkih sustava način je spoznavanja stvarnosti i objektiviranja duha. Stvarnost je za nas vidljiva samo ukoliko je oblikovana duhom, ukoliko ima za nas značenje. Ovaj pečat značenja tek omogućuje pojavljivanje stvarnosti. Postajući značajna, stvarnost za nas postaje. Izvan sfere značenja postoji puki tok osjetilnih utisaka, amforni kaos slučajnosti. »Za svijest znak je prvi stupanj i prva demonstracija objektiviteta, jer pomoću njega je neprestan tok sadržaja svijesti po prvi put zaustavljen, jer je u njemu nešto trajno određeno i istaknuto«. ⁶ Iskrsavanje značenja znači unošenje forme u materijalnost, aktivnosti duha u čisti pasivitet, subjektivni čin kojim tek stvarnost postaje objektivna. Izvorni proces nastajanja značenja je proces stvaranja jezičnih pojmova. Stvaranje jezika je prvi čin čovjeka, točka njegova razilaženja sa svim ostalim bićima, moment u kojem se uspostavlja svijet kao objekt i čovjek kao subjekt.

⁴ *PhSF*, str. 81.

⁵ *Ogled o čovjeku*, Zagreb, Naprijed, 1978, str. 95. (OČ)

⁶ *PhSF*, str. 89.

Nastajanje simbola pretpostavlja duhovno značenje koje se objektivira u osjetilnosti. Znak kao dio osjetilnog bitka postaje posrednik duhovnog, idealnog sadržaja. Ovu funkciju simbola uočio je još Hegel. No dok je Hegel upotrebu simbola smatrao specifičnom diferencijom samo jednog načina umjetničkog prikazivanja, Cassirer je smatra specifičnom diferencijom svake duhovne djelatnosti. Dok je Hegel mogućnost osjetilnog pojavljivanja ideje vidio samo u umjetnosti, Cassirer je vidi u svakoj simboličkoj aktivnosti. Karakterističnu dvostruku prirodu simbola, koju je Hegel interpretirao kao mogućnost doslovnog i prenesenog tumačenja, uočava i Cassirer. Simbol je po svom materijalnom obliku vezan za osjetilnost, a po idealnom značenju izražava slobodu od osjetilnosti. Hegel ovu dvostruku prirodu smatra nedostatkom simboličke forme u odnosu na klasični ideal, baš kao što i umjetničku sferu uopće zbog njene vezanosti za osjetilnost podređuje čistom mišljenju koje je oslobođeno sfere konačnog. Nasuprot tome, Cassirer vezanost uz osjetilnost, koja je pretpostavka stvaranja simbola, smatra jedinim mogućim načinom da duh postane objektivna, da za nas uopće jest. Upotreba simbola ne može značiti ograničavanje čovjekova duha, već jedini mogući način njegovog manifestiranja.

Nemogućnost čiste empirije s jedne, a čistog *ratia* s druge strane karakterizira upravo čovjekovu spoznaju i čovjekov svijet. Čovjekova spoznaja neodvojiva je od simboličkih znakova, ali upravo po tome je specifično ljudska. Savršeni božanski intelekt, mišljenje mišljenja, *intellectus archetypus*, možemo zamisliti kao oslobođen vezanosti za osjetilnost, za simbole. Duševnost životinja pak nalazi se ispod nivoa simboličke aktivnosti. Stoga je upravo simbolička aktivnost specifična diferencija čovjeka. Simbolička aktivnost obuhvatnija je od aktivnosti pojmovnog mišljenja. Klasična definicija čovjeka kao *animal rationale* više ne zadovoljava. »Razum je vrlo neprimjeren pojam da bismo njime obuhvatili cijelo bogatstvo i raznovrsnost oblika čovjekovog kulturnog života. Međutim svi su ti oblici simbolički. Stoga umjesto da čovjeka definiramo kao *animal rationale* trebali bismo ga definirati kao *animal symbolicum*«. ⁷ Ne razum, već upotreba simbola izdvaja čovjeka iz svijeta drugih živih bića. Simbolički univerzum proširuje funkcionalni krug čovjekova organizma i čini ga kvalitativno različitim. Dok životinja neposredno reagira na podražaje svoje okoline, kod čovjeka je ta reakcija posredovana sferom simbola. Cjelokupna kulturna sfera čovjeka vrši funkciju posredovanja, konstituiranja ljudske realnosti. Za razliku od životinje, koja ima praktičku imaginaciju i inteligenciju, čovjek posjeduje i simboličku imaginaciju i inteligenciju koja mu omogućuje transcendiranje granica bioloških potreba i praktičkih interesa. U okviru ovih granica kreće se upotreba znakova koja postoji i u životinjskom svijetu. Upotreba simbola, međutim, samo je čovjekova privilegija. U *Ogledu o čovjeku* Cassirer razlikuje znakove (signale) koji su »dio fizičkog bitka« od simbola koji pripadaju »ljudskom svijetu značenja«. Pozivajući se na Charlesa Morrisa, signale naziva »operatorima«, a simbole »designatorima«. Znak ili signal uvijek se odnosi na pojedinačnu situaciju ili predmet, dok je simbol »univerzalan i krajnje varijabilan«. ⁸ Stvaranjem uvjetnih refleksa životinja uči da reagira na znakove kao na neodvojive dijelove

⁷ OČ, str. 43.

⁸ OČ, str. 55.

neke specifične situacije koja je za nju od neposrednog praktičnog interesa. Samo čovjek je u stanju razlikovati značenje kao funkciju od osjetilnog oblika u kojem je ono objektivirano. Samo čovjek može stvoriti i upotrebljavati simbole kao univerzalno primjenjive u različitim situacijama. Samo čovjek može apstrahirati od egzistencije stvari u korist njena značenja, ukinuti materijalni u korist idealnog bitka. Što bi rekao Scheler — samo čovjek može biti »asket života«. U tome je ona bivstvena, a ne samo gradualna razlika između čovjeka i životinje. Taj kvalitativni skok, smatra Cassirer, karakterizira upravo upotreba simbola. Svijet simbola izdvaja čovjeka iz neposrednosti prirodnog bitka, otvara mu svijet značenja, idealnu sferu. Čovjek odustaje od izravnog suočavanja, on stvarnost prihvaća jedino ukoliko je uobličena i posredovana simboličkom aktivnošću.

Ukoliko svijet simbola stvara tek pravi čovjekov svijet, utoliko ga odvaja od neposrednog jedinstva prirodnog postojanja. Povijest nastanka čovjekovog univerzuma je povijest razvoja simboličkih oblika, izgradnje sve složenijih sustava simbola, povijest sve većeg posredovanja. »Sva delatnost kulture bila ona tehnička ili čisto duhovna, vrši se tako da na mesto neposrednog odnosa čoveka i stvari polako dolazi posredni odnos.«⁹ Suvremena tehnička civilizacija rezultat je ovog procesa. Znanost kao kasniji simbolički oblik razlikuje se od mita kao prvobitnog simboličkog sustava upravo po stupnju posrednosti. Cassirer smatra da su se svi simbolički oblici postepeno razvili iz zajedničkog tla — iz mita. Njegova koncepcija povijesnog razvoja simboličkih oblika paralelna je Hegelovom prikazu samorazvoja duha kroz posebne oblike svijesti od opažanja do čistog mišljenja. Razvoj simboličkih oblika slijedi isti tok udaljavanja od receptivnosti prema spontanitetu duha.

Iz neposrednosti i sveobuhvatnosti mitske svijesti razvili su se estetska, praktička i teorijska svijest. Mitska svijest određena je temeljnim osjećajem primitivnog čovjeka — osjećajem »složnosti i neraskidivog jedinstva života«. Totemizam je simbolički izraz ovakvog pogleda na svijet koji čovjeka doživljava u neraskidivoj povezanosti s prirodnom okolinom. Početkom simboličke aktivnosti čovjek je međutim već napustio to neraskidivo jedinstvo, premda sam toga još nije svjestan. Mitsko oblikovanje nije svjesno sebe kao duhovne aktivnosti. Mit živi u slikama za koje ne zna da su slike, ne smatra ih simbolima, već samom stvarnošću. Odatle vjera u magijski obred, u mogućnost njegovog neposrednog zadiranja u stvarnost. Odatle također i vjera u mit kao u istinsku povijest. Ono što je čista ekspresija duha za mitsko je mišljenje dio predstavljene stvarnosti. Mitsko mišljenje naime ne luči mišljenje i bitak, apstraktno i konkretno, opće i posebno. Mitski pojmovi i slike koji su za nas metafore i alegorije za mitsku su svijest prava stvarnost. U mitskom mišljenju vlada »zakon niveliranja i brisanja specifičnih razlika. Svaki deo jedne celine ukazuje se ekvivalentan toj celini, svaki primerak vrste ili roda ekvivalentan vrsti ili rodu.«¹⁰ Za mitsko mišljenje vrijedi načelo »pars pro toto« — izjednačavanje dijelova i cjeline, te zakon metamorfoze — slobodnog preoblikovanja, pretvaranja jednog oblika u drugi. Mitski »pogled na svijet je sintetičan, a ne analitičan.«¹¹ Različite životne

⁹ JM, str. 54.

¹⁰ JM, str. 81.

¹¹ OČ, str. 111.

sfere ne doživljavaju se odvojeno, već u neizdiferenciranoj povezanosti. Nastajanje mitskih i jezičnih pojmova korak je k diferencijaciji, priprema za razvoj diskurzivnog mišljenja.

Znanstveno viđenje svijeta suprotno je mitskom. Što je za mit jedinstvo života, to su za znanost odijeljene, diferencirane sfere. Diskurzivno mišljenje uočava razlike među kategorijama, teži njihovoj klasifikaciji i sistematizaciji. Ono teži da pojedinačnu stvar uklopi u cjelinu sistema, da joj odredi njeno konačno mjesto i nepromjenjiv, statičan oblik. Pojedinačno može biti shvaćeno samo kao slučaj nekog općeg zakona. Kao što je Kant rekao, priroda je za teorijsko mišljenje »postojanje stvari ukoliko je ono određeno općim zakonima«. Diskurzivno mišljenje »polazi od posebnog slučaja, ali ne sa ciljem da se udubi u njega kao takva i da ostane pri njegovoj kontemplaciji, već da pošav od njega prokrstari kroz sveukupnost Bića u pravcima koje označava i određuje baš taj empirijski pojam«. ¹²

Mitsko mišljenje, naprotiv, ne teži uklapanju pojedinačnog u neku apstraktnu cjelinu. Za njega je pojedinačnost istovjetna sa cjelinom, ono ne poznaje pojedinačnost kao puku pojedinačnost, već kao zbir svih mogućih određenja. Stoga je ono zaokupljeno promatranjem te pojedinačnosti, usmjereno isključivo na nju. Ono stvara značenje koncentriranjem na pojedini sadržaj svijesti i njegovim intenziviranjem.

Proces nastajanja mitskih pojmova tako je suprotan procesu formiranja pojma u logici. Logika apstrahira od pojedinačnog, teži proširenju s posebnog na opće, dok se mit koncentrira na posebnom, intenzivira ga i time mu daje novu kvalitetu. Umjesto kvantiteta i ekstenzivnosti logike, imamo kvalitetu i intenzivnost mita. Za diskurzivno mišljenje neposredan materijalni lik simbola potisnut je značenjem koje posreduje, za mitsko mišljenje značenje je uronjeno u neposredan konkretan osjetilni lik. Diskurzivni simbol je proziran, a mitski neproziran. Za diskurzivno mišljenje riječ je bitno posrednik, dok je za mitsko mišljenje riječ stopljena sa svojim sadržajem u nerazdvojno jedinstvo.

Razvoj jezika kreće od metaforičke neprozirnosti mitskih slika do univerzalne primjenjivosti i prozirnosti pojmovnih znakova. Ime se oslobađa vezanosti za predmet, postaje prijenosnik idealnog značenja. Uz funkciju imenovanja pojedinačnih stvari jezik vrši funkciju njihova povezivanja u jedan sreden sistem međusobnih odnosa. Stvaranje koherentnog jezičnog sustava pretpostavlja sposobnost apstrahiranja, razvoj relacijske misli. Razvoj jezika tako priprema pojavljivanje diskurzivnog mišljenja koje karakterizira upravo sposobnost apstrahiranja i generaliziranja, slobodno baratanje idealnim značenjima. Mitsku logiku višekratnih značenja i reprezentativnih likova zamjenjuje logika općih pojmova i klasa. Na mjesto logike pojačavanja ideja stupa logika dokaza. Doživljaj neposredne složnosti života zamjenjuje razumijevanje posredovano različitim sustavima simbola. Simbolički oblici koje mitsko mišljenje smatra samom stvarnošću postaju svjesni sebe kao duhovne aktivnosti. Simbolička transformacija otkriva mogućnost ljudskog svijeta, ali istovremeno sve više udaljuje čovjeka od neposrednosti prirodnog postojanja i jedinstvenosti mitske svijesti.

¹² JM, str. 28.

U razvoju simboličkih oblika specifično mjesto ima umjetnost. Svijet umjetnosti na razmeđu je između mitskog nazora na svijet s jedne strane i znanstvenog s druge. U umjetničkom djelu realizirana je neposrednost mitskog doživljaja, njegov intenzitet, njegova fasciniranost pojedinačnim, ali na jedan posredan način. Kao što je Hegel vidio u umjetnosti mogućnost direktnog osjetilnog pojavljivanja same ideje, tako i Cassirer vidi u njoj svjesno samorealiziranje duha u konkretnom pojedinačnom sadržaju. Umjetnost prikazuje opće kao neposredno prisutno u pojedinačnom, ali je svjesno sebe kao prikaza. Dok mitsko mišljenje smatra svoju sliku svijeta samom realnošću, umjetnost je svjesna sebe kao slike. Umjetnički simbol je forma oslobođena vezanosti za konkretan sadržaj, to je osjetilni lik koji postaje univerzalno oruđe duha. Kao umjetnički izraz riječ »ponovo stiče bogatstvo i obilje života, samo što taj život nije više mitski sputan, već estetski oslobođen život«. ¹³ Dok mitska slika ne vidi razliku između sebe i realiteta, umjetnost je svjesna da gradi samo privid neposrednog realiteta. Između mitske slike i svijeta ne postoji granica, umjetnost pak stvara ograničen svijet slike unutar kojeg granica ne postoji, posredno ona stvara sliku neposrednog. Stoga se umjetnost razlikuje od čiste neposrednosti mitske svijesti i čiste posrednosti diskurzivnog mišljenja. »Ono što u poeziji dolazi do izraza nije više mitski svet demoni i bogova, niti pak logička istina apstraktnih determinacija i relacija. Svet poezije odvaja se i od jednog i od drugog kao svet privida i igre, ali tek u tom prividu svet čistog osećanja dospeva do iskaza, a time i do pune konkretne aktualnosti«. ¹⁴

Umjetnost je specifična vrsta simboličkog oblikovanja sa svojom specifičnom unutarnjom strukturom i oblikovnim principima. Kao i mitska slika, ona se suprotstavlja znanosti prikazujući neposredni vid stvarnosti, bogatstvo i raznolikost pojedinačnih, konkretnih oblika. I umjetnost karakterizira proces konkretizacije, zgušnjavanja i intenzifikacije suprotan apstrakciji znanosti. Znanost znači redukciju stvarnosti, ona teži raznolikost pojedinačnog svesti na opći zakon. Umjetnost nam otkriva bogatstvo te pojedinačnosti. Dok nam znanost otkriva uzroke stvari, umjetnost nam otkriva oblike stvari. Znanost nam pruža pojmovnu dubinu, a umjetnost vizualnu dubinu. Umjetnost nas uči na uočimo i prepoznamo »individualnu i trenutačnu fizionomiju predmeta«, ono što izmiče kako teorijskom apstrahiranju tako i praktičkom odnošenju koje je rukovođeno empirijskim interesom. »Tu nas ne zanima jednoobraznost zakona nego mnogolikost i raznovrsnost intuicija«. ¹⁵

Pritom se umjetnost ne može nikako svesti na reproduciranje neposrednog opažanja i doživljavanja. Umjetnost kao simbolička aktivnost pretvara pasivan tok impresija u ekspresiju duha. Ona nikako ne može biti oponašanje neke gotove stvarnosti. Kao i svaka simbolička aktivnost, ona je izvoran čin duha kojim tek stvarnost biva uspostavljena. Umjetničkom transformacijom se tek otkriva estetski vid stvarnosti, stvarnost se uobličuje u novu, dotada nepostojeću formu. Cassirer stoga odbacuje sve teorije o umjetnosti kao oponašanje ili uljepšavanje stvarnosti. Umjetnost ne odražava, ne odslikava neku njoj predstavljenu stvarnost, nego je otkriva. Kao ni ostali simbolički oblici, ona ne može biti ni puka

¹³ JM, str. 87.

¹⁴ Ibidem, str. 87.

¹⁵ OČ, str. 218.

impresija, ni puka ekspresija. Kao što se umjetnost ne može objasniti pasivnim odražavanjem vanjske realnosti, tako se ne može objasniti čistom subjektivnošću. Ona se ne može shvatiti kao čista reprodukcija našeg unutarnjeg života, kao »spontan izljev snažnih osjećaja«. Takva interpretacija promašuje bit umjetnosti. »Umjetnost je zaista ekspresivna, ali ne može biti ekspresivna ako nije i oblikotvorbena. A taj se oblikotvorbena proces zbiva u određenom osjetilnom mediju«. ¹⁶ Da bi izrazila duh, umjetnost kako je još Hegel govorio, mora svoju ekspresiju realizirati u osjetilnom liku. Razlika između umjetnosti i neposrednog izražavanja emocija očituje se također i u svrhovitoj racionalnoj strukturi umjetničkog djela.

Umjetnost izražava emocije tako da ih oslobađa njihovog »materijalnog bremena«, transformira ih na taj način da »osjećamo njihov oblik i život, ali ne i njihov teret«. ¹⁷ Cassirer slijedi Kantovu tezu da se estetski doživljaj ne može temeljiti na materijalnom, već samo na formalnom aspektu iskustva. Osnovni moment umjetnosti je moment forme. Umjetnik je »otkrivač oblika prirode« — likovni umjetnik nam otkriva oblike vanjskih stvari, književnik oblike unutarnjeg života. Estetski proces tako počinje u načinu umjetnikovog viđenja stvari. Umjetnik opaža i otkriva oblike stvari koji izmiču svakodnevnom opažanju. Otkrivene oblike on objektivira u umjetničkom djelu. Objektiviranje ne znači samo »utjelovljenje u određenom materijalnom mediju — u glini, bronci ili mramoru — nego u osjetilnim oblicima, u ritmovima, u šarama boja, u linijama i crtežu i u plastičnim likovima. Umjetničko djelo dira nas strukturom, ravnotežom i rasporedom tih oblika«. ¹⁸ Svoje viđenje formi umjetnik dakle objektivira u djelu pomoću formativnih umjetničkih postupaka. Ovi postupci nisu samo »tehnička sredstva za ostvarenje određene intuicije, nego su bitni sastavni dio same umjetničke intuicije«. ¹⁹ Kao što su simboli pomoću kojih se objektivira naše viđenje stvarnosti organi te stvarnosti, tako su i umjetnički postupci pomoću kojih se objektivira umjetnikovo viđenje, njegova intuicija oblika, i sami organi, sastavni dio te intuicije. Pomoću tih postupaka formira se i realizira umjetnikovo viđenje. Doživljavajući umjetničko djelo, opažajući njegovu formu, mi otkrivamo i upoznajemo formalni aspekt stvarnosti koji nam je dotada izmicao. Umjetnost donosi »novu orijentaciju naših misli, naše mašte i naših osjećaja«. ²⁰ Umjetnost je stoga jedna vrsta spoznaje, u njoj se objektivira umjetnikovo poznavanje oblika i prenosi promatraču.

Doživljaj formalnog aspekta stvarnosti ujedno je i doživljaj ljepote. Cassirer prihvaća Kantovo negiranje ljepote kao objektivnog svojstva predmeta. Ljepota se ne konstituira u pasivnom opažanju, već u aktivnom specifičnom načinu opažanja. Ona ipak nije ni samo subjektivan proces, već je »jedan od uvjeta neposredne spoznaje objektivnog svijeta«. »Osjećaj ljepote je osjetljivost za dinamičan život oblika«. ²¹ Ljepota je, kako je rekao već Kant, ono što nam se sviđa po formi, bez pojma, bez interesa. Cassirer također ističe razliku između diskurzivne, pojmovne spoznaje uzroka i umjetničke spoznaje oblika. Kao i Kant, on negira

¹⁶ Ibidem, str. 184.

¹⁷ Ibidem, str. 192.

¹⁸ Ibidem, str. 199.

¹⁹ Ibidem, str. 201.

²⁰ Ibidem, str. 217.

²¹ Ibidem, str. 195.

svaki estetski hedonizam. Umjetnost ne može biti uživanje u stvarima, već jedino uživanje u oblicima. On negira kako utilitarističke, tako i larpurlartističke interpretacije. Bit umjetnosti ne može biti u materijalu koji umjetnost oblikuje, ali niti u praznoj formi«. »Oblici umjetnosti nisu prazni oblici. Oni vrše određenu zadaću u konstrukciji i organizaciji ljudskog iskustva«. ²²

Cassirer razmatra i teorije umjetnosti kao igre. Premda uistinu postoje izvjesne paralele između umjetnosti i igre kao što je npr. odsustvo bilo kakve praktične svrhe, sloboda kombiniranja i konstruiranja, ipak među njima postoji bitna razlika u funkciji. Igra je namijenjena zabavi, opuštanju; umjetnost pak traži intenziviranje svih naših energija, potpunu koncentraciju. Igra je vrsta opsjene, umjetnost vrsta istine. Postoji i bitna strukturalna razlika. Dok se u igri inventivnost očituje samo u preraspodjeli datih elemenata, umjetnička kreacija date materijale rastvara i transformira.

Cassirer također negira romantičke teorije o umjetnosti kao sferi iracionalnog, mističnog, o njenoj metafizičkoj funkciji. Simbolizam umjetnosti ne smije se shvatiti u transcendentnom, već samo u imanentnom smislu. Predmet umjetnosti nije Apsolutna ideja, »pravi predmet umjetnosti valja tražiti u određenim osnovnim strukturalnim elementima samog našeg osjetilnog iskustva«. ²³ Umjetnosti ne možemo pripisati određeni specifični predmet, jer bit umjetnosti nije u onom što prikazuje nego kako to prikazano oblikuje, transformira. Umjetnost nikako ne možemo poistovjetiti s područjem iracionalnog, s dionizijskom opijenošću, s nesvjesnim, s mističkom ekstazom. Umjetnost je, doduše, oslobođena diskuzivne logike i kategorija, ali nije iracionalna. Područje umne djelatnosti šire je od pojmovnog mišljenja. »Svako umjetničko djelo ima intuitivnu strukturu, a to znači karakter racionalnosti«. ²⁴ Umjetničko djelo je jasno organizirana i artikulirana cjelina. Svaki element u umjetničkom djelu strogo je funkcionalan. Umjetnost ne karakterizira »racionalnost stvari«, već »racionalnost oblika«, ona je stoga bitan sudionik u simboličkoj transformaciji stvarnosti, u konstrukciji ljudskog svijeta. U cjelini kulture umjetnost je uvijek onaj kreativni, poticajni element, koji zajedno sa znanošću i njenim otkrićima otvara uvijek nove mogućnosti, aktivno sudjelujući u »procesu čovjekovog progresivnog samooslobođanja«. ²⁵

²² Ibidem, str. 215.

²³ Ibidem, str. 203.

²⁴ Ibidem, str. 215.

²⁵ Ibidem, str. 288.

Vanda Božičević: ERNST CASSIRER — ART AS SYMBOLIC FORM

Summary

The Philosophy of Symbolic Forms, by the Neo-Kantian philosopher Ernst Cassirer, is a hypothesis out of which contemporary thought on the problems of systems of signs and symbols and current definitions of art as conceived by the semantic, semiotic and informational schools of aesthetics were born.

Cassirer's approach to the problem of symbols derived from the Neo-Kantian preoccupation with the problem of perception, with the way man perceives reality and the way it becomes an intersection of human symbolic transformation. Upon the emergence of symbols, chaotic impressions enter the sphere of meaning. This transformation into symbols implies transcendence of the given reality, and the restoration of a human world. The universe of symbolic forms, the universe of culture, is man's only possibility for self-realization. Cassirer's critique of the intellect thus becomes a critique of culture, and the traditional designation of man as the rational animal is replaced by that of the symbolic animal. The use of symbols is the essential characteristic that sets man apart. Whereas animals react to signs as integral parts of a specific situation, the human use of symbols is universally applicable. The immediacy of natural existence is replaced by a qualitatively different world, a world mediated by symbols.

The history of culture, for Cassirer, is a history of increasingly complex mediation. The undifferentiated unity of the mythic consciousness breaks up when submitted to the differentiating and analytic scientific consciousness. The experience of the immediate »complexity of life« is replaced by understanding mediated by various symbolic systems. Symbolic forms, which mythic thought deems reality itself, produce awareness of themselves as independent mental activities.

Art occupies a special position between the mythic and scientific views of the world, for it differs both from the pure immediacy of myth and from the pure mediation of discursive thought. In a work of art the immediacy of mythic experience, its intensity, and its fascination with singularities are realized, but in an indirect way. Art does not reduce reality as science does; rather, like myth, it exhibits a wealth and variety of concrete forms. Yet unlike myth it produces an awareness of the fact that it is a semblance of reality.

Art is a special kind of symbolic form with its own special internal structure and formal principles. It is neither pure impression nor pure expression, but rather an objectivized perception of form. Objectivization does not occur in the material medium alone, but also in the form, in the structure of the work. The basic significance of art is its significance as form. Art takes as its subject the basic structural elements of our experience. The artist is a discoverer of the forms of reality, a participant in the construction of the human world.